

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת כי תבוא: 'הלעיטהו לרשע וימות'

לפני מספר שנים, פנה בעל מסעדה בשרית לרבנות המקומית בבקשה לקבל כשרות על מאכליו, אבל היה לו תנאי מעניין. הוא מעוניין לקבל את הכשרות בתנאי שלאחר הסעודה הבשרית תתאפשר הגשת גלידה חלבית לסועדים שיבקשו זאת, ואם הרבנות לא תאשר זאת הוא יאכיל את הסועדים נבלות וטריפות. איסור אכילת טריפות הוא איסור חמור, לעומת אכילת גלידה קרה אחרי סעודה בשרית שהוא איסור קל יותר.

מה לעשות, האם להיענות לדרישתו של בעל המסעדה ולתת לו כשרות כדי שלא להכשיל את הסועדים באיסור חמור של אכילת נבלות וטריפות, למרות שיש בכך ויתור על האיסור הקל של הגשת גלידה חלבית אחרי הסעודה. או שמא, אין לוותר על כל איסור, גם כשהוא קל ואין להיענות לדרישותיו של בעל המסעדה, אף שבכך הוא יאכיל נבילות וטריפות? בפרשת השבוע, לפני כניסתם לארץ, כורת הקב"ה ברית עם ישראל:

אֵלֶּה דְבָרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר צָוָה ה' אֶת מֹשֶׁה לְכַתֹּב אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב, מִלִּבְד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתָּם בְּחֶרֶב.¹

מטרתה המרכזית של הברית היא ברית בין ישראל לאלוקיו כדי להבטיח את המשך קיום התורה והמצוות בארץ ישראל. חז"ל מלמדים אותנו שמעמד זה קיבלו ישראל עליהם גם את הערבות ההדדית אחד לשני בקיום המצוות, כפי שמופיע בפרשה הבאה: "הַנִּסְתָּרֹת לָהּ אֵלֵהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד עוֹלָם לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת",² והסביר רש"י³ שלאחר הכניסה לארץ יהיה כל אחד מישראל ערב על המצוות והעבירות של חברו, אך רק על העבירות הגלויות ולא על הנסתרות. עניינה של הערבות בנינו היא שאם אחד מישראל עובר עבירה כולנו נענשים עליה, כדרשת חז"ל: "וְנִקְשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו"⁴ - איש בעוון אחיו מלמד שכל ישראל ערבים זה בזה", ולפיכך חובה על כל איש מישראל למנוע את חברו מלעשות עבירה, כדברי הרמב"ם:

אנחנו מצווים שלא נמרה ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שימרה, ואם השתדל להמרות חייבים אנו להוכיחו ולהשיבו... והוא אמרו יתעלה הוכח תוכיח את עמיתך.⁵

והנה, במשנה⁶ אמר רבן גמליאל שאם יש לאדם עצי פרי בגינתו שהם עדיין בתוך שלוש שנים לנטיעתם ולכן הפירות אסורים באיסור ערלה, אם מדובר על שנת שמיטה בה כל אחד יכול להיכנס לגינה ולאכול מהיבול השייך לכולם, חובה על בעל הגינה לסמן את פירות הערלה ולהתריע בפני הנכנסים שלא יאכלו מהם. אבל ביתר השנים, הוא אינו חייב לסמן את פירות הערלה ולהתריע בפני

¹ דברים (כח, ט).

² דברים (כט, כח).

³ רש"י (דברים כט, כח).

⁴ ויקרא (כו, לו).

⁵ רמב"ם (ספר המצוות, מצוות עשה רה). לשיטה זו, חובת הפרשה מאיסור היא מדין תורה, מצוות תוכחה, כ"כ: מהר"צ חיות (שבת ג ע"א); שו"ת חיים ביד (סימן צג); שו"ת חדות יעקב (אבהע"ז סימן ל). בניגוד לדעת התוספות (שבת ג ע"א ד"ה בבא) שהיא חובה מדרבנן.

⁶ מעשר שני (פ"ה מ"א). ראו גם: בבא קמא (סט ע"א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

הנכנסים, משום שאדם הנכנס לגינה בשנים אלו הוא גזלן ולא אכפת לנו שיאכל איסור, ועליו נאמר 'הלעיטהו לרשע וימות'.

דברי רבן גמליאל קשים, הרי למדנו שיש ערבות בין בני ישראל, וחובה עלינו למנוע מאדם לעשות עבירה ואסור לנו להכשילו בעבירה. א"כ, כיצד אמר רבן גמליאל שאין חובה לסמן את פירות הערלה בגינה, כי אם משהו נכנס לגינה הוא גזלן ולא אכפת לנו שיעבור עבירה?

שאלה זו שאל הרב יאיר חיים בכרך,⁷ וכתב: "ומי שיעלה ארוכה למחלתי בזה רופא אומן יקרא". לפנינו שלוש דרכי רפואה לשאלה קשה זו.

התשובה הפשוטה היא, שאין ערבות לאדם שעובר עבירה במזיד⁸ ולא מוטלת עלינו חובה להפריש אותו מאיסור.⁹ הסיבה לכך, שהמקור לערבות הוא מהפסוק "וְכָשְׁלוּ אִישׁ בְּאָחִיו",⁴ אך אדם העובר עבירה במזיד אינו נקרא 'אחיד' במצוות וממילא אין ערבות עליו,¹⁰ וכן המקור למצוות תוכחה והפרשה מאיסור הוא מהפסוק "הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת עַמִּיתְךָ וְלֹא תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא",¹¹ השייך רק במי שהוא 'עמיתך' בתורה ומצוות.¹²

לפיכך, אין כל צורך לסמן את פירות הערלה הנמצאים בגינה, כי מי שייכנס לגינה בלי רשות הוא גזלן המעוניין לעבור עבירת גזל במזיד, ואין אנחנו חייבים למנוע ממנו את העבירה של אכילת פירות ערלה.¹³

שני ההסברים הבאים מבוססים על כך שיש ערבות גם לאדם העובר עבירה במזיד וחובה עלינו למנוע ממנו לעבור עבירה ולהיכשל בה.¹⁴ אך הסברים אלו מציגים מערכת שיקולים שונה שיש להפעיל במקרים שלפנינו, השיקול האיסורי והשיקול הציבורי.

השיקול האיסורי

ההסבר הראשון מפעיל את מערכת השיקול האיסורי. כלומר, חובה עלינו להפריש כל אדם מאיסור, אך כאשר גזלן נכנס לגינה הפרטית ורוצה לגזול פירות, עדיף שיקח את פירות הערלה שבכל מקרה אינם שייכים לבעלים משום שאסורים בהנאה ואין בהם איסור גזל, ויעבור על איסור ערלה בשוגג, מאשר אם נסמן את פירות הערלה והוא ילך לעצים אחרים שאינם ערלה ויגזול במזיד. לפיכך, הסיבה שאנו לא מסמנים את פירות הערלה אינה כדי להכשיל אותו באיסור ערלה, אלא כדי למנוע ממנו לעבור על איסור חמור של גזל במזיד.¹⁵

⁷ שו"ת חוות יאיר (סימן קמב). ראו גם: שו"ת עין יצחק (ח"א אבהע"ז סימן א אות ח).

⁸ שו"ת רדב"ז (ח"א סימן קפז).

⁹ שו"ת (יו"ד סימן קנא ס"ק ו); דגול מרבבה (שם סעיף א); הגר"א (אדרת אליהו, פרשת קדושים ד"ה את עמיתך). אמנם, ראו: קובץ שיעורים (ביצה סימן סז) שאפשר להבחין בין ערבות שאינה שייכת בעובר עבירה במזיד לחובת תוכחה.

¹⁰ שו"ת אבני נזר (יו"ד סימן קכו אות ג).

¹¹ ויקרא (יט, יז).

¹² תנא דבי אליהו רבה (סוף פרק יח); רבי אברהם בן חייא (הגיון הנפש, יג ע"א); מהר"ם שיק (על תרי"ג מצוות, מצווה רמ); ערוך השולחן (או"ח סימן קנ"ט; סימן תרח ס"ק ז); ביאור הלכה (סימן תרח סעיף ב בהגה); רי"ף פרלא (ספר המצוות לרס"ג, פרשה נז עמוד 417-421).

¹³ שו"ת בית יצחק (או"ח סימן כט אות ד); שו"ת שבט הלוי (ח"ב סימן א).

¹⁴ הרב צדוק הכהן מלובלין (רסיסי לילה, אות מח).

¹⁵ רמב"ם (פיהמ"ש מעשר שני פ"ה מ"א); גיליון מהרש"א (יו"ד סימן קנא); שו"ת הר צבי (יו"ד סימן קכה).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מהסבר זה נלמד, שבמקרה בו לא נוכל למנוע לחלוטין את העבירה של האדם, עלינו למעט ככל שניתן בחומרת העבירה שלו, שיעבור על איסור ערלה בשוגג מאשר יעבור על איסור גזל במזיד. המימוש המעשי של גישה זו מצוי אצל הרב משה פיינשטיין¹⁶ והרב עובדיה יוסף¹⁷ שהתירו לתת תעודת כשרות למסעדה המגישה גלידה חלבית לאחר ארוחה בשרית לסועדים שיבקשו זאת, משום שהחלופה הייתה שללא כשרות בעלי המסעדה יאכילו את הסועדים נבלות וטריפות. לדבריהם, אמנם הרצוי הוא למנוע כל עבירה קלה וחמורה, אך לעיתים יש לשקול את השיקול האיסורי ולמנוע איסור חמור והכשלת הרבים במתן וויתור מסוים על איסור קל. מימוש נוסף של גישה זו המבקשת למעט ככל שניתן את האיסורים, הוא במקרה ואדם הנוסע בשבת מבקש להורות לו את הדרך הקצרה ביותר ליעדו, שיש לומר לו 'שבת שלום' ולהורות לו את הדרך, כדי למעט עבורו איסורי שבת רבים בנסיעה מיותרת בחיפוש היעד אליו הוא רוצה להגיע.¹⁸

השיקול הציבורי

ההסבר השני מפעיל את מערכת השיקול הציבורי. כלומר, החובה להפריש כל אדם מאיסור היא כאשר אנו מונעים ממנו את עשיית העבירה, אך סימון פירות הערלה מורה שחשוב לנו שלא יעבור הגזלן על איסור ערלה, אך לא חשוב לנו שהוא עובר על איסור גזל. לפיכך, עלינו לשקול את השיקול הציבורי שלא לוותר על אף עבירה גם שהיא עבירה קלה, ולכן אי-סימון פירות הערלה הוא משום שאנו לא מעוניינים לשדר לציבור שאנו מוותרים על עבירה מסוימת.¹⁹ גישה זו מתנגדת לגישה הראשונה שמפעילה את השיקול האיסורי ומוכנה בלית-ברירה לוותר על איסור קל בתמורה למניעה מעבירה חמורה. הסיבה לכך הוא החשש שדרך זו תהווה מתן הכשר לגיטימי לויתור על מצוות ואיסורים, ומבחינה ציבורית לא ניתן להתנהג בצורה הדרגתית כזו אף שהמחיר הוא שהאנשים לא ישמעו כלל לדברי התורה ויעברו על עבירות חמורות. גישה זו מצויה בדברי הרב דוד בן זמרה,²⁰ שכתב שוויתור מסוים יתפרש בעיני האנשים למתן לגיטימציה לעבירות, והם "יוסיפו לחטוא וירבה הגזל והחמס והניאוף וכיוצא בזה ולא מתקיים התורה אלא בשרידים". ביטוי לגישה זו מצוי בדברי הרב יצחק ערמאה²¹ המתאר שקהילה בספרד מיסדה בית-זנות כדי להציל את הרווקים מלעבור על איסור חמור עם נשים נשואות ועם גויות. הרב ערמאה מגנה זאת בחריפות, בטענה שיש להבחין בין אחריות ציבורית המוטלת על מנהיגי ציבור לאחריות פרטית המוטלת על כל יהודי.

¹⁶ שו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סימן נב).

¹⁷ שו"ת יביע אומר (ח"ד יו"ד סימן ז); בתוך: שו"ת ציץ אליעזר (חלק יב, תוספת לחלק יא סימן נה).

¹⁸ בשם הרב אברהם שפירא; רי"ד סולובייצק (נפש הרב, עמוד קעג אות יז).

¹⁹ שו"ת לב דוד (סימן ד).

²⁰ שו"ת רדב"ז (ח"א סימן קפז).

²¹ עקידת יצחק (פרשת וירא, שער כ עמוד קסב).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

מיסוד זנות באופן ציבורי אסור בתכלית גם אם המניע לכך הוא צמצום חטאי הציבור: "טוב ומוטב שיכרתו או ישרפו או יסקלו החטאים ההם בנפשותם משתעקר אות אחת מהתורה בהסכמת הרבים".

וכאשר פרופסור זאב לב²² התבקש מאת מנחם בגין להיות חבר בוועדה ממשלתית להיתרי עבודה בשבת. הצעתו הייתה להסב את עבודת מפעלי התעשייה למיכון אוטומטי שיימנע מהפועלים לעבור על איסורי תורה אך מכל-מקום יצטרכו לעבור על איסורי דרבנן.

הוא הגיש את הצעתו לרב יחזקאל אברמסקי, ששלל אותה עפ"י העקרון של הרב ערמאה: אין להשתמש בסידורים טכנולוגיים כדי להמיר איסור דאורייתא באיסור דרבנן במפעלי תעשייה ציבוריים. עדיף שהפועלים היהודים יעברו על איסורים חמורים במלאכות דאורייתא בשבת מאשר להתיר איסורי דרבנן באופן רשמי בשביל מפעלים אלו.

גם הרב אליעזר יהודה ולדינברג²³ דגל בגישה זו, שהאחריות הציבורית מחייבת לא לתת לגיטימציה לויתור קל גם במחיר עבירה על איסור חמור. לכן, הוא מנע אפשרות העסקת יהודים במפעל באיסורי שבת קלים כמו אמירה לגוי, אף שהמחיר לכך שהם יצטרכו לעבוד בשבת באיסורי תורה. וכן הוא שלל מתן תעודת כשרות למסעדה המבקשת להגיש גלידה חלבית לאחר ארוחה בשרית, גם כאשר מחיר שלילת הכשרות שיגישו נבילות וטרופות.²⁴ וכן הוא אסר להורות לנהג הנוסע בשבת את הדרך הקצרה למקום יעדו, כי בהכוונתו אנו מראים לו שאין אנו חוששים לכך שהוא מחלל שבת.²⁵

פאסיביות מול אקטיביות

מכל-מקום, המכנה המשותף בין כל הגישות הוא שאסור לנו להכשיל בידיים את עובר העבירה, אלא אנחנו לא מונעים ממנו לעבור עליה בעצמו. כלומר, רבן גמליאל אמר שאין לסמן את פירות הערלה והאדם שנכנס לגינה הפרטית יכשל באיסור ערלה, אבל אנחנו לא עושים שום מעשה אקטיבי להכשיל אותו באיסור אלא מנתקים ממנו מגע והוא עובר על האיסור בעצמו.²⁶

אולם מהנימוק של רבן גמליאל 'הלעיטהו לרשע וימות', לא נראה שמדובר על ניתוק מגע בינינו לבין עובר העבירה, אלא נשמע שמדובר אף על הכשלה אקטיבית בעבירה, כלשון 'הלעיטהו' המורה על פעולה אקטיבית.²⁷

²² זאב לב (מערכי לב, פרק חמישי נספח יא עמוד קצג-קצד).

²³ שו"ת ציץ אליעזר (חי"ז סימן כב).

²⁴ שו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן נה).

²⁵ שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן יח). ראו גם: שו"ת להורות נתן (חי"ג סימן כג); הרב מרדכי אליהו (מאמר מרדכי, שבת שאלה כז);

שו"ת מאמר מרדכי, חי"ד סימן צד).

²⁶ מאירי (בבא קמא סט ע"א ד"ה ודברים אלו); שו"ת טוב טעם ודעת (מהדורה קמא סימן קעח); שו"ת הר צבי (יו"ד סימן קכה); חזון איש (דמאי סימן ח ס"ק ט); שו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן יח).

²⁷ רע"ב (שבת פכ"ד מ"ג ד"ה אבל מלעיטים). ראו גם: חשוקי חמד (בבא קמא סט ע"א), ואת התגובות לכך בקובץ פעמי יעקב (גיליון מג עמוד צה-צז; גיליון מד, עמוד קז-קלא).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

ואכן, בשנת תשמ"ו התקיימו הפגנות וחסימות כבישים בשבת בעיר פתח-תקווה, במטרה למנוע מאנשים ליסוע לקולנוע 'היכל' שהיה פתוח בשבת. רבה של העיר, הרב משה מלכה²⁸ אסר להעמיד מחסומים אלו ולגרום לאנשים ליסוע בדרך ארוכה יותר ולעבור על עוד ועוד איסורי שבת. לדבריו, אין לעשות כל מעשה אקטיבי שיגרום לאנשים לעבור על איסורים, והעמדת מחסומים הרי היא כמעשה בידיים להכשילו בעבירה. לעומתו, טען הרב בנימין יהושע זילבר²⁹ שאפשר להעמיד מחסומים אלו בשבת ולגרום לכך שהאנשים יחללו יותר שבת, משום שנאמר 'הלעיטהו לרשע וימות' גם באופן אקטיבי.

²⁸ הרב משה מלכה ('מחסומי רחוב בשבת', תחומין כרך ז עמוד 116-113). ראו מה שהעיר על דבריו ביחס לאיסור 'לפני עיור', הרב ישראל רוזן ('היש איסור לפני עור בהפגנות שבת', תחומין כרך ז עמוד 143-139), ומה שענה לו הרב משה מלכה ('הפגנות וחסימות רחובות בשבת', תחומין כרך ח עמוד 58-49).

²⁹ שו"ת אז נדברו (חלק יד סימן ד אות ה).